

“Əkinçi” nədən yazırdı?

Və ya maarifçilik yolunu mətbuatda gören böyük azərbaycanlı

Azərbaycan mətbuatının 145 illiyi tamam olur. Mətbuatımızın təşəkkül tapması Həsən bəy Zərdabinin adı ilə bağlıdır. Yubiley ərəfəsində bu böyük azərbaycanlı haqda oxuculara bir daha məlumat vermək, ümumiyyətlə, “Əkinçi”də hansı mövzulara toxunulduğu barədə, az da olsa informasiya çatdırmaq istədik.

“Əkinçi”nin səhifələrində H.B.Zərdabinin yaşadığı dövrə görə əkinçilik və maldarlıqla bağlı qaldırıldığı məsələlər bu günümüzə də səsleşir və aktualdır. Məsələn, o, əkinçilərə torpaqdan yüksək məhsul götürməyin yollarını, hər bir torpağın öz xüsusiyyətlərini bilməyi, torpağı əkinə hazırlamağın ibtidasından tutmuş, məhsulun götürülməsinə qədər edilən qulluğun əhəmiyyətindən danışdı ki, bu yolu getmək indi də hər bir əkinçiye vacibdir.

O qeyd edirdi ki, əkinçiliklə yanaşı maldarlığı da inkişaf etdirmək lazımdır. Bu sahələr bir-birini tamamlayır. H.B.Zərdabi baramaçılığın, tütüncülüğün inkişaf etdirilməsini bir tərəfdən xalqın güzəranının yaxşılaşdırılması, digər tərəfdən iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacib sayırdı. Həsən bəy Zərdabi yazırdı: “Beş min ildir ki, insan barama qurdun bəsləyib onun baramasından ipək qayırır. Əvvəl zaman onu Çin məmləkətində saxlayırlar imiş, sonra mürür ilə hər bir tərəfdə. Hətta soyuq tərəflərdə, məsələn, Moskva şəhərində saxlayırlar. 22 il bundan sabiq Firəngistanın cənubi tərəfində barama qurduna naxoşluq düşüb, bir az müddətdə elə şiddət edib ki, hər ildə xalqa 90 milyon manatacan zərər olub. İpək çəkən zavodlar boş qaldığından, çoxu bağlanıb, fabrikaçılar ki, ipək parçaları qayırırlar, qeyri vilayətdən gələn ipək baha olduğuna, yoxsul olublar. Hətta kənd əhli barama qurdundan əl çəkib, tut ağaclarını qırıb, onun yerində əkin, ziraət etmək istəyib. Bu səbəblərə məhkəməyi-dövlət tut ağacını qırmağı qadağan edib, hükəmalardan iltimas edib ki, zikr olan naxoşluğun səbəbini bilib onun əlacını tapsınlar. Hükəmayi-Firəngistan bir neçə il zəhmət çəkib iki firqə olub. Hər bir firqə öz təsəvvürünü belə bəyan edir. Firqeyi-əvvəl ki, onun reislərinin birisi məşhur pasterdor deyir: “Ol naxoşluğun səbəbi oldur ki, indi barama qurdu ol qəddər saxlayırlar ki, onu saxlayan kəslər qurd çox olduğuna, onları yaxşı saxlaya bilmirlər. Onun mənzili ya soyuq, ya isti, ya natəmiz olur ki, naxoşluq əmələ gəlir. Gərək onlar saxlanan mənzil böyük və quru ola ki, onun havası təmiz olsun. Onun akoşkaları ola ki, işıq olsun. Onun istisi həmişə 15-20 dərəcə ola, yarpaqları qurda verəndən irəli az saxlayasan ki, onların üstə olan şəbnəm qurusun. Belə əgər bəzi qurdlar naxoşlasa, onları götürüb atmaq ilə qeyrilərini naxoşluqdan mühafizə etmək olur. Zikr olan qayda ilə Paster bir neçə il qurdları öz evində bəsləyib onlardan barama hasil edib. Ona binaən 4 il bundan sabiq məhkəməyi-dövləti Firəngistan zikr olan Pacterə 4 min manat pensiya təyin edib ki, ömrü olduqca hər ildə məbləğ ona verilsin. Firqeyi-digər deyir ki, barama qurdunu insan çoxdan bəslədiyinə, onlar elə zəif olub ki, insan nə qə-

dər zəhmət də çəksə, onların zəif bədəninə naxoşluq dəyib onları tələf edəcək. Onları saxlamaqdan qeyri-barama qıran qurdları bəsləyib onların baramasından ipək çəkmək yaxşıdır. Ol qurdlardan əlaxsus, palıd və gərçək ağaclarının yarpağını yeyən qurdların baraması yaxşı olur. Ona binçən indi tamam Avropa vilayətlərində palıd və gərçək kəpənəklərinin qurdlarını ol ağacların üstə tox içində bəsləyirlər. Əgərçi indi onların baramasının ipəyi az olur, amma ümid var ki, baramaların ipəklisini onlardan qurd çıxartmaq ilə bir qərindən sonra onlar da tut ağacının qurdu kimi çox ipəkli barama qayırırlar.

Bu firqənin bəzi calisləri o fikrə düşdülər ki, ipək yerinə hörümçək toru işlətsinlər. Onlar zikr olan torları işlədirlər, onlardan sap qayırır, parça toxuyayırlar ki, ol parça bərklikdə və şəfəqdə ipək parça olan yaman deyil idi. Amma hörümçəkləri cəm edib onları bəsləmək

qayda ilə ipək çəkiləndə onun bir tərəfi yoğun, bir tərəfi nazik və özü düyün-düyün olduğuna, alçaq ipək hasil olur ki, onun putunu 100 manata da sata bilmirik. Firəngistanda və İtaliyada ki, onların ipəyinin pudu 400 manata gedir, ipəyi belə çəkirlər: bir otağın divarına samovar puçu kimi bir neçə puç möhkəm edib bir qeyri otaqda böyük qazanda suyu qaynadıb onu novçalar ilə hər puça aparırlar. Onların hərəsinin altında bir kiçik tiyan var ki, puçu açanda ona isti su tökülür. Onu tiyanların içində ilıq oluncan, yəni elə oluncan ki, adam onun içində əlini saxlayanda azar etməsin, saxlayıb, sonra say ilə onun içinə 7-8, ya 10-12 barama atıb kiçik, hamvar ağac ilə onları tərpedib, hər baramanın ipəyinin ucunu tapıb onları çarxa dolandırırırlar ki, o bir çarxın üstə hamı tiyanların ipəyi yığılır. Hər tiyanın yanında bir uşaq, ya övrət durub tiyanın suyu soyuyanda ona isti su tökür və əgər baramanın birisinin ipəyi qırılsa, onun ucunu

çətin olduğuna, ol fikrə əməl edən yoxdur” (“Əkinçi”, 1876, N:10, 27 may, “Əfali-əhli-dehat”).

Daha bir məqaləyə diqqət edək: “Barama qurdunun ağzından bir su qismi şey çıxır ki, hava dəyməkdən ol şey bərkiyib ipək olur. Qurd barama qıran vaxtda bir yerdə dayanıb, ağzından çıxan ipəyini ucunu bir şeyə yapışdırıb, başını fırladındıranda o ipək sapdan onun ətrafında barama əmələ gəlir. Hər barama bir sapdan olur ki, onun tulu 400 arşına qədərdir. Ondən masəva qurdun ağzından yapışqana oxşayan bir şey çıxır ki, sapı bir-birinə yapışdırıb baramanı möhkəm edir. Bu yapışqana oxşayan şey isti suda əriyir. Ona binaən ipək çəkən vaxtda baramanı isti suya salırlar ki, ol şey əridiyinə sap aralansın. Baramanı qaynar suya salanda ol şey birdən əridiyinə yumaqdan sap birdən çıxanda pırtılaşır düyün düşən kimi ipək də düyün düşür. Amma su çox isti olmayanda, yeni ilıq olanda yapışqana oxşayan şey mürür ilə əridiyinə, yumaqdan sap mürür ilə aralananda kimi ipək sapı bir-bir aralandığına düyün düşür və bir də tiyanın içində baramanın qədəri məlum olmayanda onların hamısının sapı birdən aralanmadığına ipəyin bir ucu yoğun, bir ucu nazik olur. Xülasə, bizim

tapıb qeyri ipəklərə qarışdırır ki, ipək sapı bir havada, bir yoğunluqda olsun. Tiyan tökülən baramanın qədəri sapın yoğunluğuna baxar. Nazik sap istəyən az və yoğun sap istəyən çox barama tökər. Amma adətdir, 7-10 barama tökərlər. Pəs Firəngistanın və İtaliyanın ipəyi bizim ipəkdən birə dörd baha satmağa səbəb oldur ki, onların ipəyi bir yoğunluqda olduğuna, ondan çox əla əlvan parçalar qayırırlar, amma bizim ipək nahamar və düyün-düyün olduğuna ondan bimiqdar tafta ya onun kimi qeyri parçalar toxuyurlar. Pəs, bizim məcəlləçilər (barama saxlayanlar - E.S.) əgər zikr olan qayda ilə ipək çəkməyə məqdur olmasanız, tamamilə bunu yaddan çıxarmayın ki, tiyanın suyu gərək ilıq ola, qaynar olmağa və baramanın qədəri məlum ola ki, bir yoğunluqda olsun. Belə yəqin ki, ipəyi birə-bir artığa satar-sınız” (“Əkinçi”, 1876, N:13, 11 iyul, “Əfali-əhli-dehat”).

Və yaxud: “İyun ayının 15-də Moskva şəhərinin millət bağında barama qurdunu elm yolu ilə bəsləməyi xalqa göstərillər imiş. Yazırlar ki, hər gündə 3-4 min adam oraya baxmağa gedir imiş” (“Əkinçi”, 1876, N:15, 9 avqust. “Təzə xəbərlər”).

“İnsan hər bir tərəfdə sakin ola bildi-

yinə hava bir az isti və ya soyuq olmağı ona kar etməz, amma insan saxladığı heyvanat və ələfiyyat üçün havanın bir az dəyişməyi də təsir edir. Məsələn, qədim zaman bir barama qurdu üçün tikdiyimiz ev, yeni küm yaxşı iş görürdü. Ol vaxt bahar da elə soyuq olmurdu, amma indi baharda olan soyuqlardan qurdlar naxoşlayıb tələf olur. Ona binaən lazımdır ki, kümləri qeyri tövrədə təmir edək. Küm gərək quru, işıq, isti və onun havası təmiz olsun. Bu səbəblərə onu daşdan, kərpicdən tikmək ya ağacdan tikib suvaqlamaq yaxşıdır. Onun gərək böyük akoşkaları olsun ki, küm işıq ola və hava isti olan zaman onları açib havanı təmizləmək olar. Akoşkalının gərək torndan pərdəsi ola ki, qurdları quşlardan və qeyri-heyvanatdan mühafizə edər. Kümdə gərək pəç, ya buxarı ola ki, soyuq olanda onları qalmaq ilə kümü qızdırmaq ola. Xülasə, bu halda bizim barama qurdlarının tələf olmağına ümdə səbəb soyuq, nəmişlik və kümlərin havası xarab olmaqdır. Ona binaən bizim kümdarlara məsləhət edirik ki, qurd bəsləməkdən nəfərdər olmaq istəyirsələr, onlar üçün yaxşı küm təmir etsinlər” (“Əkinçi”, 1876, N:17, 8 sentyabr, “Əfali-əhli-dehat”).

“Yer üzündə olan ələfiyyat hər bir tərəfdə əmələ gəlməz. İsti tərəflərdə olan ələfiyyat soyuq tərəfdə olmaz. Məsələn, tut ağacı ki, onun yarpaqları ilə barama qurdu saxlanır, isti tərəf ələfiyyatdır ki, bizim xeyir-bərəkətli vilayətimizdə özbaşına əmələ gəlir. Amma belə soyuq tərəflərin əhli hər bir elmdə tərəqqi elədiyinə barama qurdunu saxlamaqda, tut ağacını bitirməkdə həm bizə ustalığa edir. Ey qardaşlar, insafdırmı ki, biz öz tut ağacımızı bitirməyi ol kəslərdən öyrənək ki, onların yerində tut ağacını bitirmək olmur?.. Barama qurdu əvvəl zaman kiçik olduğuna ona xırda yarpaq, ya onu doğrayıb xırda edib verirlər ki, onu yemək asan olsun. Əlbəttə, belə fəhlə qanacaqlı olsa, ya olmasa, onlar üçün yaxşı, ya yaman olacaq.

Ona binaən Avropa silayələrində tut bağı salanda elə salırlar ki, onun bir neçə ağacı həmişə kiçik olduğuna onun yarpağı həm xırda olur. Bağ salmaq istəyən tut ağacının meyvəsini ki, ona biz tut deyirik, bir yerə toxum edib gələn il onları çıxarıb, bir qeyri yerdə şitil edib, 3-4 ildən sonra bağ yerində şitil edirik. Bağın yerində gərək cırıqlar çəkib orada ağacları elə şitil edəsən ki, onlar cərgə-cərgə olsun və bunların arasında gərək kiçik yol qalsın ki, sonra onların yarpağını xırda əl ərradəsi ilə kümə götürmək olsun. Lazımdır ki, cırıqlar küm tərəfdə sıx, yəni bir-birinə yarıq və o biri tərəfdə aralı olsun ki, küm tərəfdə olan ağacın yeri az olduğuna, onların kiçik yarpaqları həmişə xırda və nazik olduğuna, onları əvvəl zaman qurd yesin, amma o biri tərəfdə ağaclar aralı əkiləyinə onlar böyük və yarpaqları çox olsun. Məsələn, küm tərəfdə cırıqların bir-birindən arası bir arşın olsun və habelə hər cırıqda şitil olunan ağacların bir-birindən arası bu minval olsun və dəxi yaxşı olur ki, küm tərəfdə bir-iki cərgənin ağacları bitəndən sonra onların dibindən boğazlıyasın ki, onların dibindən çıxan budaqlarının yarpaqları dəxi nazik olur” (“Əkinçi”, 1876, N:22, 20 noyabr, “Əfali-əhli-dehat”).

Qeyd: Həsən bəy Zərdabinin “Əkinçi” qəzetində çap olunmuş məqalələri, yazdığı və ya topladığı xəbərləri “Əkinçi” 1875-1877. Tam mətni. Transliterasiya və tərtib edən: Turan Həsənzadə; Ön sözün müəllifi və redaktoru: Əziz Mirəhmədov. Bakı “Avrasiya Press”, 2005, 496 s. kitabından seçilmişdir.

Topladı:
Esmira Cavadova,
Zərdabişünas.